

APROXIMACIÓ A LA TOPONÍMIA DE VILALLEONS

IGNASI MERCADER I SAAVEDRA

L'antic municipi de Vilalleons forma part de Sant Julià de Vilatorrada, a uns cinc quilòmetres a l'est de Vic, a la comarca d'Osona. Vilalleons, amb poc més de dos centenars d'habitants, està separat de la capital municipal per quatre quilòmetres de carretera asfaltada. Al llarg d'aquesta via, el poblament s'escampa per les masies disperses del territori. El nucli de població està constituït per una dotzena d'edificacions, entre els quals destaca l'església de Santa Maria de Vilalleons, on trobem els millors retaules barrocs que es conserven a la plana de Vic (PLADEVALL, 1994, pàgs. 33-39). En l'article següent, es tracten els topònims que tenen relació amb les activitats rurals que trobem en aquesta contrada. Parlarem de noms lligats a la història, a la topografia i les aigües que, en diferent mesura, han condicionat d'una manera o una altra el reflex d'aquestes activitats.

Abans de tot, cal que ens deturem a parlar del mateix nom de la població. El topònim de Vilalleons, nucli situat als peus del Montagut, elevació més important de l'indret, està format etimològicament per <vila> i <lleons>. Tot i les interpretacions ingènues populars, vil·la fa referència a una explotació rural romana diferenciada en importància sobre la resta i que era propietat d'un senyor; mentre que lleons fa referència al nom d'aquest propietari. En la forma de l'any 927, s'anomenà Villa Leonis, és a dir, «l'explotació del senyor Leonis». A partir d'aquesta vila, es desenvolupà mica en mica el nucli de població (ROMEU, 1992, pàg. 19). És gairebé segur que el lloc on s'instal·là aquesta explotació fos el mas conegut com la Sala, nom que, per si sol, ja demostra estar a dalt de la jerarquia de les cases de la contrada. La Sala, situat als afores en direcció al cim del Montagut però relativament a prop del nucli, vol dir *domus* o «casa fortificada». Els propietaris d'aquesta casa durant l'Edat Mitjana, cavallers al servei del senyor de Taradell però amb una relativa independència, es cognomenaven, a més a més,

Vilalleons. Tot i ser aquesta interpretació la més reconeguda sobre Vilalleons, n'existeixen altres sobre l'origen d'aquest topònim.

Aquestes interpretacions afirmen que l'origen del nom és anterior a la instal·lació dels assentaments i que el nom l'haurien assimilat els romans nousvinguts (en aquest sentit, tenim notícia que Margarit, en una obra no concretada, ho esmenta). També s'ha contemplat la hipòtesi que el nom lleons fes referència a la ulmàcia *Celtis Australis*, el lledoner. En aquest cas, el topònim significaria «l'explotació on abunden els lledoners» (Bofarull, 1991, pàg. 268). Tot i que actualment no trobem gairebé cap d'aquests arbres a la zona, podria haver-n'hi hagut algun en el passat i s'hauria pres com a identificador, d'acord amb el Principi de Negativitat Relativa (Dorion *et* Poirier, 1975, pàg. 93). Tanmateix, aquesta és una espècie introduïda posteriorment i, per tant, aquesta darrera versió és dubtosa.

En la història de l'origen del nom de Vilalleons, cal mencionar la llegenda de la Mare de Déu de Puig-l'Agulla. Aquesta antiga narració conta (FORTIÀ, 1912) la troballa de la imatge de la Mare de Déu en una cova del cim de la muntanya. Un prevere anomenat Ramon Ferrer veié una claror a dalt del Montagut i, després d'acostar-se, descobrí la imatge, custodiada per cinc lleons bonhomiosos. Estava situada a l'encara existent font de Puig-l'Agulla. Aquest fet extraordinari féu congregar les autoritats eclesiàstiques del moment, que decidiren portar la imatge a la catedral de Vic. Succeïa el fet misteriós que la imatge desapareixia l'endemà d'haver-la traslladat i retornava misteriosament a la font on s'havia aparegut. Així doncs, varen erigir un santuari en aquell mateix punt. Aquesta edificació rebé el nom de l'ermita de Puig-l'Agulla, ja que aquest era el nom que també rebia indiferentment el Montagut, com continua passant enguany (Pladevall, 1994, pàg. 21). Segurament, qui narrà aquesta llegenda féu servir el nom del poble per afegir la figura dels lleons i donar un tarannà més misteriós a la història. Amb el pas del temps, els habitants de Vilalleons oblidaren el veritable origen del topònim i interpretaren que el nom venia de la llegenda. No obstant, està confirmat que l'existència de l'ermita de Puig-l'Agulla és molt posterior a la de Vilalleons. És un fet rar que el nom de Puig-l'Agulla hagi arribat als nostres dies en aquesta forma, ja que el més normal hagués estat que canviés fonèticament cap a la forma de Pujagulla, com ha succeït en altres llocs afins de l'onomàstica catalana (Coromines, 1996, pàg. 292).

Els vuit quilòmetres quadrats, aproximadament, que comprèn el territori de Vilalleons han estat poblats per gran quantitat de masies al llarg del temps. De moltes d'aquestes cases ja no en queda més que el record amb més o menys complicitat de la toponímia de la contrada. Entre altres, trobem el cas de la casa

coneguda com la Vall, la qual fou abandonada i enderrocada per evitar accidents durant el primer terç d'aquest segle. Avui encara trobem al voltant del seu emplaçament un bosc i una cova que conserven el seu determinatiu. Aquesta casa estava situada dalt de la serra que parteix el territori vilalleoní seguint un eix nord-sud. En la seva carena, hi ha una plana més o menys diferenciada i d'aquí el nom de la Vall. Com aquesta, moltes altres masies de la zona han passat a la història. A Vilalleons existiren una gran quantitat de cases, tot i que d'algunes es desconeix on estaven situades.

Amb els anys, les oscil·lacions constants d'èpoques de bonança i d'intranquil·litat han configurat el poblament actual. Aquelles cases que no podien fer front a les calamitats de l'època van haver de desaparèixer o abandonar-se, mentre que les que sobreviuen aconseguen beneficiar-se i créixer conseqüentment. D'aquí que trobem nombrosos afegits a les masies, fruit de les progressives demandes d'espai.

A més de l'ocupació agrícola, la ramaderia bovina, porcina i ovina són activitats que també tenen importància en les explotacions de Vilalleons, malgrat les dificultats creixents dels sectors. A la zona, podem trobar granges de conills, d'estruços, cria de cavalls i indústria formatgera. De totes maneres, no són a aquestes activitats a les que farem referència a continuació sinó a les que actualment només podem reconèixer per l'empremta que en l'onomàstica de Vilalleons han deixat.

Alguns dels noms de lloc més explícits provenen quan la transhumància al territori era una manera de viure que sovintejava arreu del país. A Vilalleons es practicava tradicionalment i d'aquí l'herència onomàstica que n'ha resultat fins als nostres dies. Alguns d'aquests noms són gairebé desconeguts i en altres s'ha oblidat l'origen que el motivà. Així doncs, existeixen una sèrie de noms de lloc que indiquen el pastureig i la presència de ramaderia en indrets que avui són espesses zones boscoses. A l'est del terme, en el collet de Romegats, punt a partir del qual ens endinsem cap a les Guilleries, trobem el coll del Boc i l'anomenat puig Moltó, una de les elevacions més importants del terme municipal. Aquests palesen la presència de bestiar com també ho podria denotar el sot dels Balbs, sot desfigurat per la traça de l'Eix Transversal Lleida-Girona que, tot i aparèixer escrit d'aquesta manera, és anomenat indistintament com a sot dels Baus o dels Bous. La semblança fonètica d'aquestes denominacions subsisteix tot i referir-se a la mateixa fondalada. En aquest cas, el bestiar aniria a abeurar i a refrescar-se al sot. No obstant això, el mot balb podria venir del llatí <valvae, valvarum> i significar «batents» o «fulles d'una porta», fent referència a una resclosa en el seu intermitent curs d'aigua (Coromines, 1994, pàg. 320). També podria ser que

fos el resultat del plural de balç, és a dir, balços, i que hagués canviat a bauços i d'aquí a baus i bous. En aquest cas, faria referència al caràcter acinglerat de la fondalada.

Al sud del territori de Vilalleons, a la frontera amb els termes de Taradell i Viladrau, trobem un altre nom de lloc comú arreu dels territoris de pastureig, els Emprius. Aquest és un topònim, gairebé oblidat per la població, que fa referència a una zona boscosa en la confluència de les vessants més meridionals de les anomenades serra de Cal Nei i carena de les Bruixes, en el conegut coll del Vilar. Els Emprius era un lloc propietat comunal, a l'igual que les carrerades i els passos dels ramats, on tothom podia anar a pasturar amb el seu bestiar. Durant un temps, també va anomenar-se les Solanes, com a zona assolellada diferenciada del bosc circumdant. Amb el temps i l'abandonament d'aquesta pràctica els Emprius quedà incorporat al patrimoni de dues de les cases més antigues de Vilalleons: la Sala i el Pujol.

En les rodalies d'aquest mateix sector on es troben els Emprius descobrim un altre topònim gairebé desaparegut, referent, aquesta vegada, a una altra activitat. En l'atapeïda zona boscosa, existeix un lloc anomenat l'estellada d'en Mariano o, també, l'estellador d'Oncle Mariano (pronunciat: «Unclumariano»). La coneixença sobre aquest nom és insignificant, ja que gairebé ningú n'ha sentit a parlar. Hem de suposar que en aquell indret hi devia treballar estellant fusta un senyor anomenat per tothom l'oncle Mariano o, senzillament, en Mariano. L'estellador era la persona que s'encarregava de fer les estelles petites i uniformes. A part d'aquest nom, no existeixen més testimonis d'aquest ofici a la zona. Tot i així, cal considerar que l'estellador també podria fer referència a una peça de fusta col·locada en una comporta per a tancar o obrir el pas a l'aigua dins una sèquia o canal.

Podríem esmentar, per altra part, també el nom de la Carrera, mas situat a la frontera nord de l'antic terme municipal. Aquest mas, documentat des del 1023, es troba en l'antic camí que comunicava Vic amb Girona. Hi havien hagut, també, en el passat, la Carrera d'Avall, que és la que encara es conserva, i la Carrera d'Amunt, a l'altra banda de la carretera i de la qual no en queda rastre. És improbable que el nom vingui d'estar situat en el <carrer ral>. Més aviat cal pensar que l'origen rau en un cognom o en el sentit de carrera com a trajecte o ruta.

Per la seva banda, i entre altres exemples, els usos agrícoles de les terres també han quedat marcats en la toponímia. L'origen dels noms dels camps de conreu són tant diversos com els motius que els originen. A vegades, el nom d'un determinat camp rep el determinatiu de la persona a la qual pertanyia,

com és el cas dels Pins de la Llúcia. Aquest està situat al nord del Montagut, on hi havia el mas de la Llúcia, i hi trobem una pineda on abans —expliquen les àvies— s'anava a buscar bolets tradicionalment. Un altre és el camp de la Marquesa, i fa referència a la Marquesa de Sala-d'heures. Sovint els camps reben el nom d'allò que hi creix en l'època corresponent. Altres vegades, el nom fa referència al lloc on està situat, com per exemple, el camp del Pou, el camp de la Bassa o el camp del Serrat. Depenent d'on estiguem parlant farem referència a un o altre conreu, ja que de pous o basses n'hi ha a cada casa i cadascú l'anomena des del seu punt de vista. En general, però, els noms dels camps corresponen a la casa a la qual pertanyen. Cal destacar, també, un camp situat davant del mas de l'Omeda, a la frontera municipal entre Vilalleons, Calldetenes i Santa Eugènia de Berga, actualment anomenat camp de la Bassa, però conegut anteriorment com el camp de la Sala. S'hi reunien representants dels ajuntaments de les tres localitats i debatien sobre temes comuns que els afectaven. Així com ara és habitual citar-se en un o un altre despatx de l'ajuntament, aleshores era normal establir un punt intermedi. Aquest camp s'havia anomenat també, per a aquesta raó, la Plaça Reial (PLADEVALL, 1994, pàg. 20).

Sens dubte, l'ús agrícola desaparegut que n'ha deixat una empremta més clara en la toponímia són les vinyes. Abans, era costum que cada casa tingués els seus sarments de vinya per al consum de la família. Un petit camp del mas conegut com el Gili, a prop de la carretera, encara avui se l'anomena com la Vinyeta, en record a la funció pretèrita que desenvolupava. Al sud del terme trobem altres exemples, com la Vinyota, el serrat de la Vinya o el coll de la Vinya, situats a prop dels Emprius. En algunes de les cases, com el Masjoan, podem observar, a més a més, les estructures de pedra que aguantaven les grans parres. A la falda de la serra de Cal Nei, encara podem veure els sarments de les vinyes que pertanyien a Casadavall, casa d'estiueig del senyor de Roda al segle XVII.

El treball de la pedra és una altra activitat que va desenvolupar-se en el passat en aquest territori, com així ho demostren la quantitat de topònims referits a aquest material. Sembla que el sector central de la serra que parteix el territori és on es desenvolupà més aquesta activitat, ja que hi trobem l'empremta del mot antic <quer>, que significa «pedra». En aquesta zona, existeix la casa coneguda com el Bosc del Quer, a la vessant occidental. L'espai on va ser construïda s'anomenava bosc del Quer, perquè s'hi tallaven pedres per a la fabricació de pilars. Avui encara podem reconèixer aquestes enormes pedres en esglaons, bigues de portes, pilars per a la subjecció de les parres o a les entrades de les propietats com a símbol de delimitació. Aquesta masia, enguany reconvertida en casa de

residència, va ser durant molt de temps un lloc on descansaven els ramats de camí a les zones de pastura, ja que es trobava en una carrerada bastant freqüentada. Una mica més amunt, a la carena de la serra, existí una altra masia anomenada la Riera del Quer. La casa estava situada al costat de la riera de Sant Julià i d'aquí el seu nom. De fet, aquesta riera va anomenar-se en algun moment també torrent del Quer. Aquest curs d'aigua, el més important del territori, neix al Montagut i transcorre en sentit sud-nord els peus de la vessant oriental circulant paral·lel a la carena. Més avall del seu curs, canvia de nom, prenent el de la nova població per on passa. Així, abans de desembocar finalment al riu Gurri, s'anomena riera de Sant Julià i torrent del Martí (a l'altura de Sant Martí de Riudeperes). És justament quan entra a Sant Julià de Vilatorrada que passa al costat de l'anomenat Castell de Bellpuig. Aquest no és més que les restes d'una antiga fortificació de vigilància, situada en un turonet que dominava la vila, i que tenia la família Bellpuig. Cal dir que aquest turó va ser conegut en el passat com el turó del Quer. Actualment, existeixen diverses pedreres en funcionament. En la propietat del mas de la Carrera, del qual parlarem més endavant, la Generalitat de Catalunya controla l'extracció de pedra, que és transportada a Montserrat, per a la construcció. En el camí de gran recorregut que va de Sant Julià a Puig-l'Agulla, trobem una altra explotació fora de servei i a les rodalies de la Boixeda, mas proper a Vilalleons, en trobem una altra explotada il·legalment. De fet, durant la construcció de l'Eix Transversal, la pedra necessària per a les obres s'extreia dels contorns per on passa la seva traça. També a prop del Masjoan, entre la vegetació reconqueridora, podem observar una altra pedrera no gaire gran d'on s'extreien, fa uns anys, les pedres per a la restauració de la masia.

A grans trets, el territori de Vilalleons es podria dividir, des del punt de vista topogràfic, en dues parts ben diferenciades. Les planícies i clapes boscoses de la banda occidental de la carretera que comunica el poble amb Sant Julià contrasten amb el caràcter abrupte, elevat i feréstec de la banda oriental. Així, mentre que en una banda dominen els camps de conreu continuus, a l'altra banda trobem carenes elevades i serres que dificulten aquesta pràctica. De totes, la més enèrgica de relleu és la coneguda cinglera o cingle de Romegats. El sentit de cingle, del llatí <cingula> que significa «vessant fortament inclinat», queda clar en aquest espadat de roca que forma timba al nord del puig Moltó.

La topografia ha condicionat des de sempre les activitats rurals que s'han desenvolupat. Les elevacions o enfonsaments del terreny, el grau de pendent, el tipus de sòl o substrat són aspectes importants que han quedat recollits, a vegades, en forma de noms de lloc. Entre dues cases de pagès situades a prop de l'antiga frontera entre Vilalleons i Sant Julià, la Quintana i la Serra, hi ha una esplanada

coneguda com el pla de les Arenes, en referència al caràcter sorrenc del sòl. D'igual manera, al voltant del mas del Gili, abans esmentat, existeixen una sèrie de coves i avencs fruit de l'erosió del carbonat càlcic de les margues per l'aigua de pluja. Això ha fet que es formessin galeries subterrànies naturals que l'home ha aprofitat des de sempre, com ho demostren els jaciments neolítics que s'hi ha trobat. Les creences populars, reflex del caràcter subterrani de l'indret, afirmen l'existència d'un passadís de fugida en cas d'emergència, que comunicava des del castell de Bellpuig fins al mas del Gili, dos quilòmetres endins del bosc. A vegades, la naturalesa del sòl queda recollit en el nom d'alguna de les masies, com és el cas del Pedrús. Aquesta casa està situada al nord del Masjoan, a prop de l'abans mencionat Bosc del Quer. Ja quan agafem la pista que ens hi porta, deduïm fàcilment l'origen del seu nom. El camí i les rodalies són extremament pedregoses i ple de desnivells; la casa està aixecada directament sobre grans blocs de margues i arreu veiem aflorar la roca mare escampant els seus fragments polimorfs erosionats per l'acció del temps i els agents naturals. En altres ocasions, dels noms de les masies podem deduir-ne la riquesa dels seus camps. Per exemple, l'abans mencionat mas de l'Omeda, quan es construï rebé aquest nom perquè en la seva propietat hi abundaven oms vellíssims. D'aquí deduïm que les seves terres de conreu, a més de tenir riquesa en aigua provinent del torrent del Llopard, són fèrtils i productives. Altrament, trobem un mas al costat del Bosc del Quer anomenat el Mesquí, el nom del qual denota una casa mesquina, en el sentit de poca gràcia, petita i amb terres de qualitat baixa. No és casualitat que fa segles s'hagués de convertir en masoveria (Pladevall, 1994, pàg. 45). Actualment, serveix de magatzem per a eines i com a corral per a ovelles.

A continuació de la cinglera de Romegats, cap al sud, en direcció al Montagut, trobem un topònim curiós que dóna nom a la serra que fa frontera amb l'actual terme de Sant Sadurní d'Osormort. La carena de les Bruixes ens mostra un altre reflex de la societat del segle XVII. El maig de 1619 fou penjada Joana Vilar a la Rambla de les Davalles de Vic (Collelldemont, 1994, pàg. 65-66). La Cúria del Veguer, que era com el tribunal de la Inquisició en versió reduïda, la condemnà per ésser considerada una bruixa. Era coneguda com Beneta Vilara, una dona de Vilalleons a la qual se li atribuïen infanticidis, haver provocat les pedregades que destruïren bona part de les collites, haver causat la mort del bestiar, haver participat en aquelarres i d'intervenir en pràctiques sexuals col·lectives. L'origen del seu nom té a veure, doncs, amb l'activitat de bruixeria que en aquesta zona s'atribueix en el passat, i sobretot a Puig-l'Agulla, d'on expliquen que s'hi celebraven rituals obscurs. Dins d'aquesta línia màgica i misteriosa cal destacar l'anomenat sot o forat de la Por. És una fondalada ombrívola